

УДК 327

ІСЛАМ У СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних
наук, професор,
директор Державної
установи
«Інститут
всесвітньої історії
НАН України»

У статті аналізуються проблеми, пов'язані зі збільшенням присутності населення, яке сповідує іслам, в країнах Європи та в Україні. Автором досліджено основні причини зростання популярності радикальної ісламістської ідеології в мусульманських країнах, а також вплив ісламського чинника на сучасну політичну ситуацію в Європі. Науково обгрунтовано, що іслам відіграє все більш відчутну роль у житті не лише окремих держав, але й істотно впливає на геополітичний розклад сил у більш ширших масштабах.

Ключові слова: ісламський чинник, мусульманський світ, політика мультикультуралізму, Україна, Європа.

Кожен етап радикальних перетворень у світі залучає все ширше коло учасників змін: держав, народів і соціальних верств. У контексті цього не випадковим є залучення в хід подій останніх десятиліть ісламського чинника. Європа не є винятком, а швидше ілюстрацією цього явища. Ісламський чинник на нинішньому етапі відіграє все більш важливу роль, він впливає як на міжнародні відносини, так і на політику, економіку та геополітичні інтереси акторів сучасного світу.

Якщо кінець ХХ століття пройшов під знаком посилення політичної активності радикальних ісламістів в головних центрах мусульманського світу, таких як Іран, арабські країни Перської затоки, Алжир, Єгипет, Пакистан та інші. На сучасному етапі політична активність ісламістів переміщується в такі регіони планети, де мусульмани традиційно не мали більшості. Особливий інтерес в цьому відношенні представляє Європа. Тут, на думку багатьох експертів, мусуль-

манська умма вже досягла тієї маси, за якою починається її безпосередній вплив, як на внутрішню, так і на зовнішню політику європейських країн.

Сьогодні без урахування ісламського чинника неможливий серйозний прогноз подальшого розвитку європейського континенту, та й не тільки його. З моменту закінчення Другої світової війни по сьогоднішній день ісламське населення тут виросло більш ніж у 50 разів. За різними даними, сьогодні в Європі налічують 15-20 мільйонів мусульман. Іслам вже став другою за чисельністю прихильників релігією Старого Світу. Франція є однією із найбільш схильних до проникнення ісламу державою Європи.

У деяких країнах Європи, зокрема у Франції, в останні роки збільшилося число екстремістських проявів молоді: терактів, підпалів автомобілів, нападів на мирних громадян. Тут, як і в Німеччині мусульманське населення живе осібно і не інтегрується в європейське суспільство з його культурними та моральними цінностями.

Німецькі дослідники стверджують, що в силу ряду причин процес ісламізації Європи буде прискорюватися. У Німеччині налічується близько 200 мечетей і будуються нові, прибувають все нові іммігранти. Тому, беручи до уваги мільйони нелегальних іммігрантів-мусульман, які приїхали в Європу в пошуках кращого життя, визначення точної кількості мусульман на європейському континенті представляється дуже складним. Слід також відзначити, що швидке зростання мусульманського населення Європи відбувається не тільки через мігрантів з арабських країн, а й через велике число європейців, які обирають для себе іслам. Це, перш за все, стосується інтелектуальної і наукової еліти. За деякими прогнозами, до 2040 року третина населення Європи буде мусульманами².

Політики більшості європейських партій, особливо в районах сильної концентрації арабо-мусульманських іммігрантів, включають інтереси цих громадян у свої передвиборчі програми. Причому, враховуються як внутрішні їхні інтереси – в галузі освіти, релігії і соціального забезпечення, так і зовнішні – відносини з арабським, мусульманським світом.

Водночас, починаючи з терактів 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку (і в березні 2003 р. в Мадриді) значно посилюються антиісламські настрої на європейському континенті. Певні радикальні кола бачать єдиний шлях стримування зміцнення позицій мусульман в Європі в жорсткому ставленні

до представників даного «чужорідного» віросповідання. Не рідкісними є випадки зіткнень з корінним населенням на етнічному ґрунті. До того ж, мусульмани в Європі стикаються з численними соціально-економічними проблемами, серед яких центральне місце займає безробіття. Все це провокує поширення ісламської екстремістської ідеології на європейському континенті. На сьогоднішній день ісламські фундаменталістські організації та угруповання створили широку мережу своїх представництв у країнах Європи. Під вивіскою громадських організацій, комерційних фірм і т.п. вони розгорнули активну діяльність з вербування нових членів, ідеологічної обробки мусульманської діаспори, проводять різного роду пропагандистські кампанії на підтримку своїх прихильників у різних державах.

Сьогодні іслам все більше перетворюється на зручний засіб досягнення конкретних політичних цілей, обумовлених не релігійними цінностями, а інтересами політичної боротьби як всередині мусульманських країн, так і на регіональному та глобальному рівнях. Політичний іслам, будучи відображенням, в політичній практиці ісламського фундаменталізму, може бути помірним і радикальним, тобто може проявляти себе цілком стримано і, навпаки, переходити у форми екстремізму і тероризму. У зв'язку з цим, принципово важливою є чітка диференціація між такими явищами як ісламський фундаменталізм та ісламський екстремізм.

Ісламський фундаменталізм – це сукупність напрямів мусульманської громадської думки, спрямованих на зміцнення віри у фундаментальні основи ісламу, неухильне виконання норм Корану і шариату, введення традиційних мусульманських постулатів в якості обов'язкових норм сучасного життя.

Фундаменталісти, переважно, – це мирні люди, які поважають закон і порядок, відкидають насильство і терор, і є повністю відданими захисту традицій ісламу. З позицій Корану, вони засуджують неприйнятні факти світського життя, а також офіційних служителів релігії як таких, що «відхилилися від праведного шляху». Помірні фундаменталісти відстоюють релігійну, етнонаціональну і соціокультурну ідентичність мусульман переважно мирними засобами, підключаючи до своєї діяльності державні механізми, використовуючи масові політичні та громадські організації, а також активність мусульманських інтелектуалів, служителів культури³. Що стосується прихильників іслам-

ського екстремізму, то їх основною метою є досягнення не релігійних, а політичних цілей. Вони виступають під прапором загальної радикальної ідеології, стрижневою установкою якої є боротьба за поширення ісламу в їх власному розумінні та інтерпретації. На відміну від помірних фундаменталістів, екстремісти вибудовують лінію на насильницьку ісламізацію із застосуванням політичного екстремізму і збройного насильства. Радикальною формою є ісламістський тероризм⁴.

Однією з головних причин поширення популярності ідей ісламського екстремізму і посилення його впливу на процеси, що відбуваються в мусульманських країнах Близького Сходу, залишається сукупність внутрішніх проблем. У їх числі: збереження в цих країнах авторитарних режимів, а також швидке зростання населення в умовах хронічного відставання темпів економічного і соціального розвитку та подальшого погіршення становища широких народних мас. У цьому контексті, ісламський фундаменталізм являє собою нове «повернення до витоків», викликане болючою трансформацією структур мусульманського суспільства. Причому, з його пристосуванням до вимог модернізації господарських механізмів та глобалізації світових економічних зв'язків, а також «вестернізації» побуту і соціальних зв'язків між людьми, що підриває традиційну монополію ісламу⁵.

Одночасно на внутрішні протиріччя в арабському світі накладаються проблеми зовнішнього характеру, пов'язані з економічною, політичною і культурною експансією Заходу по відношенню до арабських країн, а також геополітичним суперництвом різних держав чи груп держав за домінування в цьому регіоні земної кулі. Серйозну підставу для поширення радикальних ідей та активізації ісламістів, безумовно, створює напружена ситуація навколо Іраку, неврегульованість арабо-ізраїльського конфлікту, а також інші невирішені проблеми безпеки близькосхідного регіону⁶.

Слід особливо підкреслити, що найчастіше, мусульмани Західної Європи є куди більш радикальними і непримиренними, аніж ісламісти на їхній історичній батьківщині. Крім міжрелігійних протиріч, істотним представляється несумісність ісламу і демократії в Європі, це теза, яку одним з перших висловив А. де Токвіль у XIX столітті. Він писав про те, що Коран регулює всі аспекти життя, тоді як Біблія апелює до особистих відносин людини з Богом, а значить, християнство залишає

простір для демократичних інститутів, тоді, як іслам неминуче вступає з ними в протиріччя.

Серед інших, дослідник Б. Парек зазначає, що основна проблема для мусульман це життя в демократичному мультикультурному суспільстві⁹. Звичайно, справедлива теза про те, що іслам сам по собі не несе ніякої загрози, а його ідеї здатні згуртувати й мобілізувати широкі верстви населення. Разом мусульмани чітко переконані в абсолютній перевазі ісламу, позначається в постійних закликах і відчайдушному бажанні відродити минулу славу, а також обов'язкове звернення в іслам послідовників інших релігій. У цьому сенсі, для західних учених і громадських діячів справжній іслам стає загрозою не тільки мультикультуралізму в Європі, але і в цілому, – демократії у світі. Ще С. Хантінгтон, який ввів термін «зворотна хвиля», обгрунтував майже неминучі, але тимчасові відступи ранньої демократії під напором традиційних і більш вкорінених у народів недемократичних режимів. Дослідник прогнозував, що європейську стабільність може сколихнути не інша суспільно-політична ідеологія, а саме тверда ідея і віра, на яких завжди тримався іслам¹⁰. Так, концепція «звотної хвилі» добре пояснює не тільки важкий шлях демократії, а й мультикультуралізму в процесі налагодження мирного співіснування мусульман Європи.

Варто зазначити, що популярна колись думка про те, що інтеграція мусульманської діаспори в європейське суспільство сприятиме зближенню християнської та ісламської цивілізацій, була передчасною. Разом з цим, гуманістичні погляди ряду лідерів і керівників були, як видається, лише «прикриттям» їх справжніх намірів. З плином часу, оцінюючи політичні та економічні зміни, варто «зняти завісу» і зробити висновки, що таке злиття було направлено на розширення меж Європи на Схід. Тим самим робився наголос на демонстрацію не тільки ісламським країнам, але і Китаєм з Індією, вони є слабкими і «недорозвиненими державами». Після фактичної «дискредитації» месіанської ролі США, потрібно було створити новий образ «великого брата», який вчить, радить як діяти, направляє ніби з кращими намірами. Політика мультикультуралізму визнавалася найбільш ефективним механізмом для досягнення планів європейських лідерів, однак на практиці вона виявилася недієвою.

Ці положення зачіпають і Україну, її суспільство. За прийнятим Державним комітетом ста-

тики розподілом, в Україні можна виділити 40 етнічних груп, які традиційно сповідують іслам. Однак, як і в більшості країн Європи, серед українських мусульман чітко виділяється провідна етнічна група – кримські татари становлять майже 57% загальної чисельності мусульман України¹¹.

Відзначено появу на Кримському півострові швидко зростаючого кримськотатарського населення, яке традиційно сповідує іслам, створення релігійних організацій, відновлення і будівництво мечетей, активну діяльність ісламського духовенства. Це все супроводжується невирішеністю багатьох соціально-економічних проблем кримських татар і зростанням їхньої політичної активності, особливо в контексті чеченських подій у Росії.

Все це гостро ставить питання про перспективи проникнення до Криму «жорстких» форм ісламу, які несуть із собою загрозу ісламського екстремізму.

Таким чином, враховуючи географічну близькість України до даних регіонів, а також чітку зовнішньополітичну орієнтацію, спрямовану на вступ нашої держави в європейське співтовариство, гостро постає наступне завдання. Це необхідність вироблення виваженої позиції України щодо поширення ісламу на європейському континенті, а також активна підтримка всіх загальноєвропейських ініціатив, спрямованих на боротьбу з ісламським екстремізмом.

Для України, де зараз проживає вже досить значна, в порівнянні з іншими релігійними меншинами, кількість мусульман, проблема запобігання росту ісламського екстремізму, набуває особливого значення. Згідно з результатами перепису населення 2001 року, чисельність мусульман за походженням в Україні становить 436 тис. чол. Це становить 0,9% населення країни. Таким чином, частка мусульман у нашій країні наближається до загальної західноєвропейської, де в середньому вона перевищує 1%. Більше того, у виступах ісламських діячів та інших зацікавлених осіб, зазвичай згадується кількість українських мусульман, що набагато перевищує офіційну статистику. Так, за словами голови Духовного управління мусульман України (ДУМУ) шейха Ахмеда Таміма, а також голови Партії мусульман України (ПМУ) Фаріда Акчуріна, в Україні проживає не менше 2 млн. мусульман (з них 40 тис. – в Києві), 4% населення країни¹².

У нинішніх умовах ще недостатньо контролюються основні напрями діяльності мусульман-

ських об'єднань, в тому числі питання орієнтації на ті чи інші зарубіжні ісламські центри, підготовки кадрів ісламського духовенства за кордоном, питання змісту і характеру релігійної пропаганди, отримання закордонної гуманітарної та фінансової допомоги тощо.

Відсутність організаційної єдності українських мусульман, а також практика невтручання, або навіть самоусунення держави в процес відродження ісламу в Криму призвели до того, що ініціатива опинилася в руках іноземних релігійних центрів.

У результаті, сьогодні характер і зміст цього процесу багато в чому визначають три зовнішні джерела релігійного впливу: 1) турецький іслам, 2) етнічні ісламісти Чечні і Північного Кавказу, 3) ваххабіти і прихильники інших напрямів «жорсткого» ісламу в країнах Арабського Сходу. В даний час більшість аналітиків в якості найбільш конфліктогенного визнають вплив «арабського» ісламу.

Таким чином, для України, як і в цілому для Європи, надзвичайно актуальним постає питання про встановлення надійного заслону ісламському екстремізму. Політика, що впроваджується належним чином повинна враховувати роль ісламського чинника як всередині України, так і в її міжнародній, зокрема, близькосхідній політиці.

Ісламський чинник може відігравати роль стабілізаційну, або навпаки, загострювати суспільнополітичну ситуацію. У цьому зв'язку, особливого значення набуває глибоко продумана міжетнічна і конфесійна політика держави. Не можна недооцінювати небезпеку, яку представляє діяльність на території України окремих іноземних ісламістських центрів. Адже вони, ці центри, спрямовують свою діяльність на поширення фундаменталістських ідей ісламу. У цьому зв'язку, з метою запобігання проникнення в Україну ідей ваххабізму і радикальної ісламістської ідеології, слід посилити контроль з боку держави за діяльністю всієї палітри релігійних ісламських центрів, отриманням ними зарубіжної гуманітарної та фінансової допомоги, змістом і характером релігійної пропаганди, перш релігійною літературою, що серед них поширюється.

У той же час необхідно не допускати відвертих спекуляцій навколо проблеми загрози ісламського екстремізму в Україні. Не менше значення у запобіганні проявам радикального ісламу має чітка і зважена зовнішня політика України, зокрема позиція нашої держави щодо проблеми ісламського фундаменталізму та екстремізму на міжнародній

арені. Першочергове значення в цьому контексті набуває чіткого дотримання позиції України щодо неможливості ототожнення ісламу і тероризму.

Далі варто більш активно розвивати всебічне співробітництво нашої держави з ісламським світом – як шляхом активізації двостороннього діалогу з мусульманськими країнами, так і шляхом посилення взаємодії з міжнародними регіональними організаціями. Тісна взаємодія України з Росією, Азербайджаном та іншими країнами СНД, де мусульманський чинник має особливе значення і вплив, лягає в сферу даних завдань. Створення спільного простору миру, безпеки і стабільності в близькосхідному регіоні як передумови для перемоги над екстремістськими ідеями, повинно залишатися одним з головних пріоритетів політики України. Особливе значення в цьому плані має продовження активної участі нашої держави в дипломатичних ініціативах, спрямованих на загальну стабілізацію ситуації в регіоні.

Цілком очевидно, що мусульманський світ навряд чи зможе побороти ісламський екстремізм за рахунок тільки власних сил і внутрішніх ресурсів. Це можливо зробити тільки шляхом об'єднання внутрішніх зусиль і допомоги ззовні – економічної, технічної, фінансової, по лінії науки, культури, охорони здоров'я і т.д. Необхідним кроком у реалізації цих зусиль є підтримання постійного політичного діалогу та взаємодії з США, провідними країнами ЄС, Росією, а також посилення української участі в миротворчих операціях ООН. При цьому необхідно відзначити, що, підтримуючи активізацію спільних заходів світового співтовариства щодо викорінення ісламського радикалізму, українська сторона повинна виходити з того, що ці заходи повинні бути адекватними існуючим загрозам, узгоджуватися з нормами і принципами Статуту ООН та міжнародного права.

ПОСИЛАННЯ:

- ¹ Вардазарян С. Політика мультикультуралізму на прикладі країн Західної Європи: конструктивізм і де-конструктивізм. Режим доступу: <http://rauresearch.wordpress.com/2012/02/13/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0>.
- ² Захарченко А.М. Проблема поширення ісламського фундаменталізму, екстремізму та тероризму: можливі наслідки для України // Вісник Одеського державного економічного університету. – 2008. – №1. – С. 51.
- ³ Там само, с. 36.
- ⁴ Нечитайло А.Д. Идеиный арсенал и методы исламистской пропаганды // Ближний Восток и современность. – Выпуск 17. – 2003. – С. 44.
- ⁵ Григорьева Ю.З. Реставрация исламского терроризма: причины и геополитические последствия / Исламизм и экстремизм на Ближнем Востоке. Сборник статей. – М.: Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока. – С. 123.
- ⁶ Ланда Р.Г. Истоки и тенденции развития исламского терроризма // Ближний Восток и современность. – Выпуск 17. – 2003. – С. 29.
- ⁷ Esposito J. *Unholy War: Terror in the Name of Islam*. – Oxford University Press, 2002. – P. 18.
- ⁸ Там само.
- ⁹ Lewis B. *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*. – NYC: Modern Library, 2003. – 285 p.
- ¹⁰ Швед В.І. Ісламський чинник та його врахування у реалізації стратегічних цілей Української держави / Вісник Одеського національного університету. – Випуск № 9. – 2003. – С. 757–764.
- ¹¹ Ісламська ідентичність в Україні / Богомолов О.В., Данилов С.І., Семиволос І.М., Яворська Г.М. – К: AMES, 2005. – 130 с.
- ¹² Там само, с. 11.

Kudryachenko A.I. Islam in modern Europe and Ukraine: challenges, position and prospects / State Institution «Institute of World History of NAS of Ukraine».

This article examines the problems related with the increasing Muslim population in Europe and in Ukraine. The author investigates the main reasons for the rising popularity of radical Islamist ideology in Muslim countries and the Islamic factor impact on the current political situation in Europe. It was scientifically proved, that Islam plays an increasingly significant role in the lives of not only individual countries, but also in the geopolitical balance of power in a wider scale.

Keywords: Islamic factor, Muslim world, policy of multiculturalism, Ukraine, Europe.

Кудряченко А.И. Ислам в современной Европе и Украине: вызовы, состояние и перспективы / Государственное учреждение «Институт всемирной истории НАН Украины».

В статье анализируются проблемы, связанные с увеличением присутствия населения, исповедующего ислам, в странах Европы и в Украине. Автором исследованы основные причины роста популярности радикальной исламистской идеологии в мусульманских странах, а также влияние исламского фактора на современную политическую ситуацию в Европе. Научно обосновано, что ислам играет все более ощутимую роль в жизни не только отдельных государств, но и существенно влияет на геополитический расклад сил в более широких масштабах.

Ключевые слова: исламский фактор, мусульманский мир, политика мультикультурализма, Украина, Европа.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2014

Прийнята до друку 12.05.2014